

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ СУДЖЕНЬ

Сергій Рик

(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті розглянуто специфіку, функції і особливості функціонування моральних суджень у етиці лінгвістичного аналізу, показано неспроможність їх розвитку у відриві від соціальних процесів якими вони обумовлені. На протизвагу цьому автор розглядає особливості формування моральних суджень, звертаючись до психолінгвістичного аналізу соціокультурних факторів, історії становлення моральної свідомості, проблем і суперечностей реального життя.

Ключові слова: моральне судження, етика лінгвістичного аналізу, прескриптивізм, принцип універсалізованості, етичні антиномії, аналітична етика.

В статье рассмотрена специфика, функции и особенности функционирования моральных суждений в этике лингвистического анализа, показана несостоятельность их развития в отрыве от социальных процессов которыми они обусловлены. В противовес этому автор рассматривает особенности формирования моральных суждений, обращаясь к психолингвистическому анализу социокультурных факторов, истории становления морального сознания, проблем и противоречий реальной жизни.

Ключевые слова: моральное суждение, этика лингвистического анализа, прескриптивизм, принцип универсализованности, этические антиномии, аналитическая этика.

In the article a specifics, functions and features of functioning of moral opinions, is considered in ethics of linguistic analysis, insolventy of their development is shown in tearing away from social processes which they are conditioned. In a counterbalance to it an author examines the features of forming the moral opinions, speaking to the psycholinguistic analysis, sociocultural factors, history of moral consciousness becoming, problems and contradictions of the real life.

Key words: moral opinions, ethics of linguistic analysis, preskriptivizm, principle of universalibility, ethics antinomies, analytical ethics.

Постановка проблеми. Проблема формування моральних суджень, яка була поставлена вже античними філософами, тривалий час залишалася поза увагою сучасних дослідників. Всі питання, які були пов'язані з даною проблемою вирішувала логіка, як єдино вірний метод і спосіб наукового пізнання і мислення. Але її цікавила, насамперед, логічна структура мови і виражена в ній послідовність думки. За її основним принципом, все, що не можна подати в логічно розгорнутому вигляді сприймалося як перешкода для пізнання, емпіричний факт історії, який більше загмарює дійсну закономірність, а ніж висвітлює її. Тому процес пізнання будь-якого явища зводився до знаходження найпростіших його складових частин, оскільки в логіці аналіз завжди має

дорівнювати синтезу і навпаки. Саме на цьому і ґрунтується головне правило логічного пізнання: щоб зрозуміти складне його необхідно подати як логічну композицію простого. Однак мовно-етична проблематика ніколи не вміщалась в контури чистого логічного пізнання. А нині вона цілком справедливо повертається в площину філософсько-культурологічного, психолінгвістичного аналізу, інтегруючи напрацювання багатьох гуманітарних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У свій час логічний підхід поступово проник і в морально-етичні дослідження, відповідно зорієнтувавши проблематику і зусилля дослідників. На Заході виникла так звана метаєтика (Дж. Мур, П. Тейлор, Г. Енскоум, Ф. Фут, Г. Уорнок) [5; 6; 1; 7; 15] і – теорія про значення, роль і функції моральної мови. Історики етики виділяють шість періодів і напрямків розвитку метаєтики, але найбільшу популярність здобула школа лінгвістичного аналізу (С. Тулмін, Р. Херп, П. Ноуелл-Сміт, А. Монтефіоре) [14; 10; 12; 11], яка вивчала значення етичних понять і термінів, типів моральних суджень. Основним її методом став реальний лінгвістичний аналіз почуттів, емоцій, переживань та моральних висловлювань окремого індивіда, який пішов в обхід вивчення соціальних факторів, проблем та суперечностей реального життя і часу.

Мета дослідження. Питання формування моральних суджень у сучасній вітчизняній етиці розглядалося лише в контексті критики аналітико-лінгвістичної етики, тому предметом її розгляду переважно залишався формальний аспект мови, синтаксична і логіко-семантична структура моральних висловлювань, лексичний склад і правила граматики. Але в моральній практиці дуже часто виявляються неспівпадіння мовних засобів і моральної свідомості, а також смислові суперечності між словом і поняттям, реченням і думкою, символом і знаком, феноменом і ноуменом. Це змушувало етиків глибше задумуватись над цією проблемою і шукати нові шляхи її вирішення.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній філософській традиції ми зустрічаємо своєрідний натяк на важливість і складність даної проблеми в етиці Г. С. Сковороди. Спостерігаючи моральні явища, він зауважував, що навколишній емпіричний світ дає дуже мало знань і уявлень в етичному плані. Дуже бідні й бліді ті відчуття, які походять від зустрічі свідомості з зовнішніми предметами. Глибина і дійсність людського мислення і свідомості визначається духовною сутністю, явища якої ми пізнаємо безпосереднім внутрішнім чином з наших сердечних уподобань, тобто тих уподобань, перевагу яким надає наше серце. В інтересах вищої морально-духовної освіти людина повинна знати те, що гідне її морального і “богоподібного” серця. На жаль, це дуже важко висловити мовними засобами і класти чітко уявлення про ті тонкі й невлесимі промені серця, які становлять сутність людської істоти. Спираючись на мовний інструментарій, людина ніколи не зможе виразити в логіці понять ті відчуття щастя, краси, добра, любові, які так беззастережно змінюють ритм биття її серця. Коли людина насолоджується красою в мистецтві чи дійсності, досягає істини в дискусивних роздумах, дивується величі подвигу і безкорисливості добра, то кожен з цих станів миттєво відображається в її серці з такою своєрідністю і самобутністю, що логіка завжди буде відчувати дефіцит виражальних засобів для того, щоб вичерпно відтворити кожен із цих сердечних станів. Лише те знання принесе людині найбільшу користь, яке знайде відгук у поривах її серця. Тільки це знання стає благом, тільки за нього, а не за

абстрактну ідею, людина готова вступити в поєдинок з обставинами і супротивниками, тільки для серця властивий подвиг і самовідданість.

Сучасна етика лінгвістичного аналізу (або її ще називають прескриптивізмом) виникла в руслі позитивістської етики і стала продовженням традицій започаткованих емотивізмом (Р.Карнап, Е.Айер, Ч.Стівенсон) [3; 2; 13], розгортає свій основний зміст навколо мовно-функціонального об'рунтування моралі і поєднання її з поведінкою людей. Її ідеї отримали найрізноманітніше тлумачення і зараз залишаються в центрі теоретичних контроверз сучасної західної етики. Роль моральних суджень в цій етичній концепції визначається насамперед розумінням самої етики і моралі.

Якщо в емотивізмі мораль тлумачилася, як сфера безумовної особистої автономії індивіда, виявом його суб'єктивних уподобань, вільного волевиявлення, то в прескриптивізмі вона трансформується в систему психологічного маніпулювання цим індивідом з боку соціальних структур. Тут мораль уявляється як функція, атрибут певного способу життя, як мистецтво залучати на свій бік людей з іншими поглядами і прагненнями, як вміння нав'язувати свої думки і бажання іншим, як засіб впливу на почуття і емоції інших людей з метою вироблення в них необхідних стереотипів поведінки. Головне завдання тут покладається на моральне судження, яке зводиться до формування життєвої позиції індивіда, зумовлюючи, переконуючи, змушуючи його прийняти потрібне рішення. Сама ж етика, як моральна філософія, на думку найвпливовішого представника цього напрямку Р.Хеара, яку він висловлює в одній із своїх робіт, повинна допомагати "ліпше розмірковувати над моральними проблемами, розкриваючи логічну структуру мови, якою виражена наша думка [8, с. 97]" і, таким чином, нав'язувати моральні судження суб'єкту у відповідності з вибором його дій. Увага цього автора більше зосереджується не на тому, що служить об'єктом і методом морального пошуку людей, а на тому, які моральні терміни використовуються, їх можливі комбінації і до яких висновків може вести моральне судження. Р.Хеар робить висновок, що моральне судження обіймає важливі життєві питання і дає на них відповіді у формі самозобов'язуючих розпоряджень (тобто прескрипцій), які приймаються людьми на основі універсальних моральних принципів.

Особливістю моральних суджень, за Р.Хеаром, є те, що вони мають загальноуніверсальний характер. Щоб довести це, він формулює принцип універсальності (universalibility), який полягає, по-перше, в тому, що моральне судження володіє властивістю схилати людей до одноманітно-шаблонних дій в аналогічних ситуаціях (бо воно узагальнює найхарактерніші риси попередньої ситуації і абстрагується від її особливостей та учасників). По-друге, моральне судження має універсальований характер ще й тому, що спирається на своєрідний "категоричний імператив", "золоте правило", а не на свободу волі. По-третє, універсальність морального судження полягає в тому, що, розкриваючи родову сутність людини, воно охоплює інтереси всього людства і кожної людини зокрема.

У цих принципах універсальності Р.Хеар вбачає головний фактор морального впливу на поведінку людей, здатність моралі санкціонувати потрібні дії і спонукати до певних вчинків. Цим зумовлюється друга важлива особливість морального судження: воно вказує на тісний зв'язок слова і дії, мотиву і вчинку. Однак не знайшовши реальної основи для цього зв'язку, прескриптивізм

намагається вирішити це питання шляхом логічної переконливості. Але так ще складніше забезпечити перехід від логічних суджень до нормативних. Якщо з простого імперативу (команди, наказу, розпорядження, вказівки, інструкції, поради, повчання) не обов'язково витікає необхідність певних дій, бо він не містить в собі їх об'рунтування, то в моральному судженні повеління має своє об'рунтування, яке логічно пов'язує його з дією. Саме тому індивід, який поділяє дане судження, покладає на себе обов'язок діяти у відповідності до його настанови.

Проблему раціонального об'рунтування моралі Р.Хеар вважає однією з найважливіших в етиці. Але принцип універсальності, який він застосовує з метою її вирішення, виявляється не зовсім досконалим. Головний його недолік в тому, що він реалізується лише на вербальному рівні і залишає поза увагою умови, за яких вимоги моральних суджень втілюються в життєву практику. Залишається незрозумілим, що саме складає можливість і необхідність діяти на основі моральних вимог. Головну суть свого принципу Р.Хеар вбачає не в тому, що моральні судження в тій чи іншій мірі відображають об'єктивну закономірність розвитку моральних відносин, а в пошуці логічних зв'язків між моральними максимами і вчинками на основі універсального характеру перших. Відірвавши розвиток понятійно-категоріального апарату етики, від моральної практики він намагається здійснити зворотний зв'язок між ними на основі віри і переконаності особистості у своїй моральній правоті, та загальній визнаності і логічній об'рунтованості моральних норм. На цій основі моральні судження втрачають об'єктивність і життєдайність і перетворюються у звичайне маніпулювання моральною свідомістю індивіда.

Досвід етики лінгвістичного аналізу показує, що моральні судження не можуть розвиватися автономно від тих процесів, які вони відображають. Відірвавшись від реального морального процесу вони перетворюються в суто описовий моралізаторський засіб етики, якому щоразу доводиться звертатись до філософсько-спекулятивних заходів, щоб довести загальність моральних вимог. Але це не означає, що таким чином їй вдається встановити дійсну загальність моральних переконань, які поділяє та чи інша людина. Адже кожна людина за допомогою певних логічних операцій може "універсалізувати" свою моральну позицію і подати її як можливу та обов'язкову для всіх. Так, протилежні за змістом, зовсім не сумісні моральні принципи можуть претендувати на абсолютну істинність в межах однієї і тієї ж етичної системи. Створюється видимість подолання антиномії, але насправді воно суто формальне. Іншими словами, складається враження, що всезагальність виявляє себе як логічна характеристика моральних суджень, а в дійсності конкретний сенс моральних переконань виступає тут лише як "чистий" емпіричний факт. Відсутність реальних засобів вирішення даної суперечності в контурах лінгвістичної етики ставить під сумнів не лише регулятивно-імперативні можливості моралі, але й доводить до абсурду функціонування етики як науки взагалі.

Зокрема на цей висновок наштовхує дослідників не лише точка зору Р.Хеара, але й концепція іншого відомого англійського аналітика А.Монтефіоре [11]. Аналізуючи використання моральних суджень на практиці, він зазначає, що вони вживаються суб'єктом у двох аспектах. По-перше, в оцінювально-нормативному плані, для висловлення свого власного ставлення до будь-якого

явища, події чи то вчинку. По-друге, в дескриптивному смислі, коли йдеться не про особисте схвалення або осудження певних соціально-санкціонованих норм, а про визнані і прийняті в суспільстві нормативи як про наявні факти. Виникає нова антиномічна ситуація, за якої людині фактично дуже важко не визнати і не прийняти імперативи того суспільства, в якому вона живе. А розмірковуючи логічно, то вона зовсім і не зобов'язана їх визначити, бо має повне право мати свої власні моральні переконання і уподобання. Подальше об'рунтування цих двох пунктів неухильно веде до поглиблення розриву між “фактом” і “логікою” морального процесу. Під фактом у концепції А.Монтефіоре розуміється сама суспільна мораль, а під логіко-оцінювальним ставленням до цього факту лише суб'єктивно-психологічна сваволя індивіда. Таким чином, вся об'єктивна історія моралі повністю підпадає під категорію простих емпіричних констатацій, а етико-моральні судження, відірвавшись від суспільно-історичних реалій, починають розраховувати на власну автономну історію. Це теоретичне положення на практиці обертається тим, що людина фактично втрачає реальну основу морального вибору і кожен ексцентричний суб'єкт може виправдати свої дії цілком зіславшись на свої морально-суб'єктивні симпатії. Критерієм правильності цього вибору слугуватиме не менш суб'єктивна впевненість індивіда в тому, що в його морально-ціннісній уявленні не вкралась логічна помилка.

Розбіжність між “фактом” і “логікою” морального процесу стала причиною визнання етичними аналітиками того, що етичні судження не відносяться до емпіричних, верифікованих понять, а тому їх взагалі не варто вважати висловлюванням про факти, а приймати апріорно і не ставити під сумнів. Доведена до логічного завершення дана дихотомія поступово виключила з етичної теорії всі питання невербального характеру, фактично перетворивши її в аналіз буденної мови. Не дивлячись на це, представників лінгвістичної етики не залишає впевненість у тому, що їх аналіз стосується конкретних проблем моральної практики.

Звичайно, що в таборі аналітиків не панувала і не панує постійна згода стосовно генеральних наукових висновків. Вони щоразу нашоухуються на явні суперечності своїх теоретичних положень, завдають дошкульної критики один одному, намагаються спільно вирішувати загальні питання аналітичної етики, однак їм ніяк не вдається вийти за межі формально-термінологічної дискусії. Саме це обмежує аналітичну етику семантичним і формально-логічним аналізом етичних понять, що, власне, і протиставляє її нормативній етиці. Питання моральної практики аналітики відносять до сфери емпіричних і факультативних досліджень. Аналітиків цікавить насамперед вербальний сенс моральних суджень. Між іншим, такий напрямок аналізу цілком можливий, але його результат завжди залишається лише в межах лексикографії. Він торкається не реальних моральних процесів, а лише моральних ідей. Саме тому етичні аналітики виводять моральні принципи з етичних абстракцій. У їхніх концепціях всі моральні питання вирішуються в сфері “поведінки слів”, а не поведінки людей. Характеристики моральних понять найлегше проілюструвати за допомогою “поведінки слів” [9, с. 151]. Описуючи мораль за допомогою дескрипцій, аналітична етика втрачає нормативну проблематику і втрачає зв'язки з реальним світом. Моральні судження аналітиків ґрунтуються на моральному вакуумі і на контекстах штучних ситуацій. Виходячи з даних обставин логічні

зв'язки, на які покладають надії аналітики можуть виконувати лише таку функцію в етиці, яку логіка виконує в науці взагалі. Іншими словами, формальний аналіз розкриває лише логічну структуру моральних суджень, але нічого не говорить стосовно їх конкретного змісту. Розкриття реального сенсу і значущості моральних суджень і понять можливе лише через розкриття їх соціально-культурного змісту, але в лінгвістично-аналітичній традиції мораль не розглядається як соціальний феномен і спосіб регуляції людської поведінки в суспільстві.

Вивчення природи і сутності етичних термінів і суджень, визначення їх специфіки, ролі і функцій є безумовною заслугою аналітичної етики. Але в загально-теоретичному контексті її можна розглядати як перший крок, попередню умову будь-якої етичної теорії. Абсолютизуючи логічну сторону пізнавального процесу, аналітики вважали моральні судження частиною самого морального життя, а не простим механізмом психологічного впливу. У своїх концепціях вони не обмежують особливості моральних суджень законами лінгвістичної діяльності, які дають можливість оперувати лише простими символами і знаками, а закріплюють за ними статус автономного існування і розвитку, і тим самим відривають їх від тих об'єктивних культурно історичних процесів, на яких ґрунтується мораль. Таким способом моральні судження з допоміжного пізнавального чинника штучно перетворюються в рушійний фактор. Сутність морального судження тепер полягає не в тому, що воно відображає певні явища людського буття, а в тому, що воно здатне викликати певну морально-психологічну настанову. Звичайно, моральне життя не можна розглядати окремо від його психологічних аспектів, але їх зв'язок значно глибший, ніж той вербально-емоційний рівень, на якому зупиняються аналітики. Тому без звернення до культурно-психологічного аналізу ця проблема також не зможе мати глибокого вирішення.

Психолінгвістичний аналіз мовно-етичної проблематики охоплює всі загальні і конкретні питання і дає дійсно наукові результати. Адже для етики важливі не стільки суто логічні проблеми зв'язку висловлювань про факти з моральними судженнями, скільки проблема зв'язку актуальних висловлювань з основами і мотивами діяльності. Зрозуміти зміст основних понять етики неможливо без звернення до психолінгвістичного аналізу соціокультурних факторів, історії становлення моральної свідомості, аналізу проблем і суперечностей реального життя.

В цілому термінологічний апарат етики склався в період оформлення моралі як своєрідної форми суспільної свідомості і способу духовно-практичного освоєння світу. У процесі подальшого функціонування моралі в структурі суспільного життя основний фонд морально-етичних термінів протягом тривалих історичних періодів залишається незмінним, а збагачення і розвиток його відбувається дуже повільно і непомітно. Одночасно з цим процесом розвивається і сам зміст моральної свідомості, але набагато інтересніше і динамічніше. Смысловий зміст моральних понять категорій розвивається, розширюється, поглиблюється, збагачується, але це все відбувається в межах сформованої термінології. Тому в реальності зміст моральної свідомості не завжди співпадає з логікою етичних понять. У зв'язку з цим перед етикою виникає важливе завдання адекватного мовно-термінологічного забезпечення генерування моральних смислів. Для цього необхідно постійно уточнювати

сутність моральних термінів, вивчати історію виникнення того чи іншого поняття, розвиток його значень від епохи до епохи, знаходити причини відмирання деяких значень, розкривати логіку розвитку ідей і понять морального світогляду. Етика повинна допомогти моральній свідомості активно реагувати на зміну соціальних умов, виявляти актуальні значення моральних суджень, зосередити увагу на найголовніших з них і аргументувати їх пріоритети.

У своєму культурно-історичному призначенні мова виконує синтезуючу функцію. Вона відображає найрізноманітніші способи розвитку розуміння світу. Головні ознаки предметного світу раніше від другорядних виявляються в дії, в зіткненні людини з предметом, на якому акцентується увага. Тому природно, що в літературних пам'ятниках язичницької пори найважливішою частиною мови було дієслово. Людина тут розкриває себе у всіх своїх проявах (в сучинках, поєдинках, змаганнях тощо), через діяльнісне ставлення до інших людей. А така частина мови як прикметник дає більш прямі характеристики дійових персонажів, які не стільки розкривають особистість, скільки закріплюють за нею певну ознаку, або, точніше, ярлик. Набір таких ознак досить стандартний, до того ж внутрішні якості в певній мірі відповідають зовнішнім. Так, наприклад, слово “рослий” в давньоісландських сагах крім зовнішніх ознак закріплює за індивідом ще й такі внутрішні характеристики, як силу і хоробрість. А в старослов'янській мові слово “великий” мало глибокий моральний зміст і вказувало не стільки на розміри, скільки моральну цінність особи. У цей період людину характеризують лише особисті вчинки і якості. Адже суспільство ще не виробило потребу використання абстрактних властивостей обов'язкових для більшості членів спільноти. Саме тому благо в перші періоди розвитку людського світогляду та історії не стає абстрактною етичною категорією, загально значимою для кожної людини як моральний ідеал. Існують конкретні властивості окремих індивідів, героїв, титанів, які проявляються в конкретних діях, справах і вчинках. Істотною рахується не якість людини самої по собі, а відповідна єдиному міфологічному закону дія, яка обумовлена не системою виховних заходів та етичних уявлень, а безпосередніми обставинами людського життя. У мовній культурі цього періоду практично ще не зустрічаються іменники, що свідчить про відсутність у мові абстрактних понять, здатних функціонувати автономно від конкретності дії, ознаки, носія.

Для більш пізнього християнського світогляду головну роль відіграють ознаки, які встановлені і освячені релігійною традицією і відображені в формі божественних атрибутів. Особливості християнського світосприйняття спонукають до створення детального списку загальнолюдських добродійностей та недоліків. Філософи виражають свої концепції у більш загальних формах і формулюють свої погляди і теорії з більшою мірою абстракції. Все це змінює і способи виявлення ознак та їх мовного вираження. На передній план виходить іменник. На його основі складаються різноманітні словесні моделі і словосполучення, які охоплюють всі відтінки ознак абстрактного характеру. Категорія якості тут набуває філософського статусу і стає загальною по мірі того, як з безлічі словесних образів створюється закінчене за точністю знання про світ.

Аналітичні мовотворні “механізми” діють і в морально-етичній сфері. Їх важливо конкретизувати, вивчаючи загально-методологічну основу походження моральних термінів. Виділення моральних ознак у мові відбувається поступово, переходячи від однієї граматичної категорії до іншої, більш абстрактної за

способом вираження. Наприклад, той, хто “сміє” – “смілий” вказує на якість, яка стає ознакою, що фіксується прикметником “сміливий”. Однак поняття про “сміле” остаточно формується у свідомості тільки тоді коли на основі всіх попередніх мовних форм виникає ім'я-поняття, в даному випадку іменник “сміливість”. Ось приблизно та культурно-історична канва виникнення і розвитку морально-етичного смислу та відображення його в логіці понять.

Порушення цієї послідовності у радянський час привело до значної втрати нашим суспільством істинного смислу моральних понять і термінів. Причиною цьому була надмірна ідеологізація морального життя суспільства, абсолютизація соціалістичних ідеалів соціального розвитку, догматизм в етичній теорії і моралізаторство на практиці. На першому плані опинилися не іменники, а прикметники. Власність тоді була державна, праця – ударна, гуманізм – соціалістичний, мораль – комуністична. А коли настав час сказати по суті, що таке власність, праця, гуманізм, мораль як такі, то виявилось, що ми взагалі не знаємо що це. Вся наша інтелектуально-розумова діяльність була переключена з суті справи, з іменника на прикметник, з сутності на явище, зі змісту на форму. Нині це явно позначилося на відвертому ігноруванні моральних норм і принципів, занепаді гуманістичних традицій в стосунках між людьми як на екзистенціально-особистісному, так і на колективно-груповому, державно-суспільному рівні.

У радянський період етика розвивалась не як наука, яка була покликана виявити специфіку моралі, а як псевдо-теоретична теодидея поточного моменту, сутність і напрямки якої визначались орієнтацією на гарантоване маніпулювання людською свідомістю і пристосованістю до політичної кон'юнктури. Йшлося, власне, про прагнення відшукати і удосконалити додаткові джерела впливу на життєвий світ людини засобами традиційної, легко зрозумілої моральної символіки, використання її для морально-етичного осудження осіб, вчинків, дій з ідеологічних і політичних мотивів. Це зумовлювало заперечення будь-яких самостійних етичних сутностей і цінностей, які не підлягали б політичному тлумаченню. Таким чином, політика “виривала” у моралі згоду і санкцію на всілякі дії, досить часто згоду на аморальну політику. Моральні цінності в політичній діяльності не бралися до уваги і нехтувалися як політичний фактор. Моральні імперативи і норми часто об'рунтувалися, виходячи з політичної доцільності, тому мораль спотворювалася з політичних мотивів. З цієї метою поняття і терміни, які мали суто політичний зміст свідомо переносилися в сферу етики і тлумачилися як моральні. Примітивна формула “політика визначає мораль” ще й тепер зберігає своє панівне становище.

Висновки. До сьогоднішнього дня етична теорія страждає термінологічною нечіткістю, для багатьох понять, якими вона оперує ще не знайдені адекватні терміни, а вживані мають здебільшого невизначений зміст. Це тому, що понятійно-термінологічний апарат етики спеціально розроблявся лише в 60-ті роки ХХ ст., хоча його вдосконалення повинно бути предметом постійної уваги. Потреба перегляду термінології, розробки нових понять етики обумовлена не лише невизначеністю і розмитістю деяких термінів, але й необхідністю уточнення, а то і суттєвого доповнення або, навіть, зміни смислу її деяких наукових понять, що відповідало б зміні об'єктивних умов і обставин розвитку як самої етики, так і суміжних з нею гуманітарних наук та сприяло появі і синтезу нових теорій, ідей, поглядів.

Перспективи подальших розвідок. Звичайно, щоб внести якісь позитивні зміни в дану ситуацію не досить зусиль однієї етики. Для цього необхідно мобілізувати культурний потенціал всього суспільства. Вивчення історії розвитку моральних ідей, значення моральних понять, можливості адекватного вираження їх мовними засобами, яке по суті тільки починається в нашій етиці, буде певним поштовхом до практичного вирішення зазначених вище проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Anscombe G.E.M. Modern moral philosophy / G.E.M. Anscombe // Philosophy. – 1958. – XXXIII.
2. Ayer A.J. Language, Truth and Logic / Ayer A.J. – L., 1936.
3. Carnap R. Philosophy and Logical Syntax / Carnap R. – L., 1935.
4. Fact and Values. – New Haven, 1964.
5. Moore G.E. Principia ethics / Moore G.E.; [російський переклад з видання 1962 р. Дж. Мур. Принципи етики,– М. : Прогресс, 1984. – 326с.]. – Cambridge, 1903.
6. Taubor P. The Normative function of metaethics / P. Taubor // Philosophical Review. – 1958. – LXVII, №1.
7. Foot Ph. Morality and art / Ph. Foot // Proceedirgs of Brit. Acad. – 1970. – v. LXI.
8. Hare R. Freedom and Reason / Hare R. – Oxford, 1963. – (Preface).
9. Hare R. Language of morals / Hare R. – Oxford, 1972.
10. Hare R.M. The language of morals / Hare R.M. – L., 1952.
11. Montefiore A. A. Modern Introduction to Moral Philosophy / Montefiore A. A. – L., 1967.
12. Navell-Smith P. Ethics / Navell-Smith P. – N.Y., 1957.
13. Stevenson Ch. Etiecs and Language / Stevenson Ch. – N.Y., 1944.
14. Toulmin S. An examipatio of the place of reason or ethics / Toulmin S. – Cambridge, 1950.
15. Warnock G.J. The object of morality / Warnock G.J. – L., 1971.

УДК 159.922.73

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЗУАЛЬНОГО КОНТАКТУ В ПРОЦЕСІ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Олена Ставицька
(Рівне, Україна)

У статті викладено результати теоретичного та експериментально-діагностичного вивчення особливостей візуального контакту, як важливого компоненту системи невербальних засобів комунікації. Розглядаються види і функції несловесних компонентів спілкування (візуальних контактів), їх роль у комунікативній діяльності.

Ключові слова: невербальна комунікація, екстралінгвістика, кінесика, візуальний контакт, комунікативна компетентність.

В статье изложены результаты теоретического и экспериментально-диагностического изучения особенностей визуального контакта, как важного компонента системы невербальных средств коммуникации. Рассматриваются